

AZ ERKÖLCS TÚLKÖVETELÉSEI.

Az erkölcsstani rendszerek közös hibája, hogy az erkölcsi szabályokban *mindig* a helyes, a kívánatos cselekvést látják kifejezve, jóllehet igen jelentékeny részük éppen nem foglalja magában a követendő irány megjelölését és nem is akar valamelyes a helyes cselekvésre vonatkozó igazságot megállapítani, hanem csak bizonyos irányú cselekvésre determinálni. Vagyis: ezekben az esetekben nem az a czélszerű cselekvés, a melyet az erkölcs előír, hanem az a czélszerű, vagy legalább is az óhajtott cselekvés, a mely az erkölcsi szabály behatása alatt létrejön.

Az erkölcsi szabály ugyanis igen sok esetben számot vet azzal a ténnyel, hogy az erkölcs a tényleges cselekvés meghatározásánál csak *egy* determináló tényező a sok közül. Számol azzal, hogy az erkölcsi szabály csak egyik oldala annak az erőparallelogrammának, a melynek eredője a tényleges cselekvés. Hogy tehát az óhajtott eredő létrejöhesse, az erkölcsi szabálynak nem szabad ennek az óhajtott eredőnek az irányában hatnia, hanem azt az erőt kell kifejtene, a mely *a többi közreható erő nyilvánulása mellett is* az óhajtott eredőt eredményezi.

Nagyon messzire vezetne, ha az erkölcs helyét szabatosabban akarnók megjelölni a cselekvésünket meghatározó tényezők között. Ezért csak röviden jegyezzük meg, hogy a cselekvésünket megszabó tényezőket biológiaiakra és pszichológiaiakra oszt-hatjuk és hogy az erkölcs az utóbbiak egyike.

Cselekvésünk ugyanis függ egyfelől azoktól a tényezőktől, a melyek testünk szervezetében adva vannak s másfelől oly tényezőktől, a melyek erre a szervezetünkre kívülről behatnak. Ennek a behatásnak közvetítője a lelki élet, a melynek egyik legalapvetőbb jelensége, hogy mindazokat a tapasztalatokat és ismereteket, a melyeket szereztünk, egységbe illesztjük. Minden

ismeret, minden tanítás hatása összes többi ismeretünk és tapasztalataink behatása alatt módosul. Cselekvésünk tehát összes az öntudatban jelenlevő ismereteink, tapasztalataink és ezenfelül a szervezetünkben adott egyéb tényezőknek az eredője. Az, a mit erkölcsnek, erkölcsi tanításnak nevezünk, tehát csak egy részecskéje azoknak a tényezőknek, a melyeket ismereteknek nevezünk. Az erkölcsi tanításnak cselekvésünkre gyakorolt hatása korlátozva van először is többi ismereteink, tapasztalataink által, a melyek a cselekvés létrehozásánál éppen úgy hatnak közre, mint az erkölcsi oktatás. De korlátozva van az erkölcs hatása azoknak a tényezőknek közrehatása által is, a melyek testünk szervezetében, annak nagy részt automatikus funkcionálásában vannak adva. Normális körülmények közt tehát teljesen ki van zárva, hogy a cselekvés egészen e tényezők egyikének, például tisztán csak az erkölcsnek hatása alatt álljon. S így, ha az erkölcs jelentékenyebb hatást akar gyakorolni cselekvésünkre, akkor számolnia kell a cselekvésünket befolyásoló többi tényezők hatásával is.

A szerénység példája.

A fentebbi tétel érthetőbb lesz, ha példán igyekszünk azt szemléltetni:

Saját erőnknek, képességeinknek megítélésénél a legteljesebb objektivitás a legczélszerűbb cselekvés. A viszonyoknak egészen elfogulatlan és a valóságnak egészen megfelelő mérlegelése, a bekövetkezendőknek helyes előrelátása, a dolgoknak sem optimisztikus, sem pesszimisztikus, hanem egészen reális felfogása — ez a czélszerű, az óhajtott lelki állapot.

Mégis azt látjuk, hogy az erkölcs nem ezt a legczélszerűbb irányt jelöli ki követendő irányképen, nem a kellő határok közt mozgó önértéket, nem az önismereten alapuló önértékelést kívánja, hanem teljes szerénységet követel, önnönmagunkkal szemben mindennemű elismerést helytelenít, soha sem engedi meg a saját magunk értékének, jelentőségének konstatálását. Az erkölcs a teljes tudatlanság ártatlanságát követeli tőlünk érényeinkre vonatkozólag.

Szóval az erkölcsi szabály a czélszerű magatartás irányától jelentékeny eltérést mutat a szerénységnek, s erőink alábecsülésének irányában. Teszi ezt pedig azért, mert szervezetünkben rejlő okoknál fogva a czélszerű cselekvés irányától az ellenkező irányban való eltérésre van erős hajlandóságunk. Szervezetünk

egész struktúrája, legelemibb, legmélyebb funkciói ugyanis szertelen szubjektivizmusra, önhittségre, képességeink túlbecsülésére készítetnek.

A természet embere, a ki e kérdésre vonatkozó erkölcsi elvektől nincsen befolyásolva, henczeg, igen-igen nagyrabecsüli magát, teljesen meg van győződve az ő ritka kiválóságáról, páváskodik, homéroszi dicsbeszédeket mond magáról, szóval naiv őszinteséggel átengedi magát azoknak a gondolatoknak, a melyeket a civilizált ember az erre vonatkozó erkölcsi tanítások hatása alatt el szokott nyomni, vagy a melyek nála legtöbbször csak gondolatok maradnak s a melyeket nyilvánítania nem illik. *

Ez a természetes elfogultság abban a mértékben, a melyben az szervezetünkől folyik, czélszerűtlen s ezért az erkölcs annak ellensúlyozására törekszik. Hogy azonban a kellő mederbe visszazoríthassa, feltétlenül hadat izen neki. Már a legzsengőbb gyermekkorban megkezdí a túlságos önhittségnek és önértetnek ellensúlyozását. A közkeletű elvek szerint nevelő szülő, noha saját magától rendszerint semmi optimizmust nem tagad meg gyermeke megítélése tekintetében, a gyermeket füle hallatára nem szokta eldicsérni, sőt rendszerint mindennemű elismerést megtagad tőle.

A legkiválóbb tehetséget családi körben nem merik elismerni; a kis lángésznek nem merik megmondani, hogy szép verseket tud írni, sőt szinte állandó korholással, mintha épen csak arra törekednének, hogy az önmagában való hitnek, az erős önértetnek minden csíráját elfojtsák benne. És ez így megy tovább a nevelő szoba határain kívül is az egész életen végig. Az emberek sohasem bocsátják meg senkinek sem, ha saját értékének tudását nem igyekezik elpalástolni, — még akkor sem, ha ők maguk ezt az értéket túlzott mértékben is elismerik.

* A nemzeti érzés nagyrészt hasonló a civilizálatlan embernek önhitt hetvenkedéséhez, szertelen önértetéhez. A társadalomközi erkölcsan fejlettlenségénél fogva a természetes elfogultság e téren még nincsen mérésélve. A mai emberek túlnyomó része úgy ítél arról a társadalmi szervezetről, a melyhez tartozik, mint a kezdetleges ember magamagáról. A nemzeti érzés továbbá teljesen azonos azzal a túlbecsüléssel és elfogultsággal, a melylyel kisebb közösségekre vonatkozólag is lépten-nyomon találkozzhatunk és a melyet Tolstoj úgy fejez ki valahol, hogy a sárga dzsidások mindig a sárga dzsidáserezdet tartják a világ legkiválóbb ezredének.

Az önhittség hasznáról szóló következő szakasz szerint azonban részben igazat is kell adnunk a sárga dzsidásoknak és egyéb sovínistáknak.

Az illetőnek magának sohasem szabad állítania, hogy ő kitűnő szónok, hogy gyönyörű verseket ír, hogy remekül fest; azt hiszem, azt sem illenék mondania egy elismert tehetségnek, hogy 1000 avagy csak 100 ember közt nem találni hozzá hasonló eszűt — (a mi egyébként még nem is volna valami nagy dicséret). Mosolygunk azon a kínai szertartáson, a mely minden alkalommal ilyen ömlengéseket tesz kötelezővé: »én, ronda patkány, bűzös disznó, nyomorult féreg bátorkodom te neked dicső szellem stb., stb.« — azonban magunk nem vagyunk sokkal különbek, mert egyenesen megköveteljük egy jó költőtől, hogy saját verseit gyengéknek tartsa, egy nagy filozófustól, hogy saját munkáinak jelentőségét ne ismerje, azaz helyesebben, hogy ezt hazudja. Ilyeneket nem hazudni legalább is ízléstelenség. Az emberek e részben odáig mennek, hogy legtöbbje rossz néven veszi a tudatos eredetiséget, az önálló gondolkozást, és csak úgy tud mindezzel a »szemtelenséggel« kibékülni, ha az nagy álszenteskedve a szerénység hamis köpeny egében jelenik meg.

Azt hiszem, vagy helyesebben azt *hiszszük*, (mi, nagyon sokan, a kiknek az író mindig csak mintegy szerény vezérszónokaképpen nyilatkozhatik),* nincsen benne semmi túlzás, ha ezt a hazug szerénységet az uralkodó erkölcsi kódex egyik leghatározottabb parancsának tekintjük — jóllehet láttuk, hogy nem az erkölcs hirdette szerénység a kívánatos cselekvés.

Az önhietség haszna.

Sőt még egy lépéssel tovább is mehetünk. A fentebbiekben egyszerűség okáért a legteljesebb objektivitást, a teljesen reális felfogást mondtuk a legczélszerűbb és így a legkívánatosabb lelki állapotnak, holott tulajdonképen még egy fokkal jobban kell eltávolodnunk az erkölcs hirdette szerénység ideáljától.

Saját magunknak és a környezethez való viszonyunknak megítélésében van egy pont, a melyen túl az objektivitás, az elfogulatlanság már nem hasznos, hanem egyenesen káros tünet, már nem az egészségnek, hanem a betegségnek tünete. Minden alkotáshoz, minden teremtéshez, sőt mondhatni, minden hasznos tevékenységhez szükséges az önhietségnek, az önnön magában való hitnek egy bizonyos foka, önnönmagunknak túlbecsülése, a szigorú objektivitás határain túlmenő hit annak fontosságáról,

* Mennyivel igazabb az angol I, nagy i-vel, a melytől minden angol írás hemzseg.

a mivel foglalkozunk és a mit akarunk. A valóságnak egy bizonyos fokig javunkra eltorzított képe fokozza munkánk eredményességét.

Ennek az önámításnak természetesen nem szabad túlságba mennie, hogy a hasznosság határain belül megmaradhasson. Nem szabad igen nagy aránytalanságnak támadnia tehetségünk és róla való hitünk között. Ha oly dolgokat akarunk, vagy oly dolgokra vállalkozunk, a melyek teljesen lehetetlenek, vagy a melyekre teljesen képtelenek vagyunk, nevetség tárgyaivá leszünk és munkánk eredménytelen marad.

De viszont erős meggyőződésem, hogy nem jött létre semmi nagy dolog az ének jelentékeny túlbecsülése nélkül. Ez a túlzott szubjektivitás egy bizonyos fokig fiziologice szükséges az idegek kellő feszítő erejének előidézéséhez; fokozza a munkakedvet és a munkabírást. Ezért látjuk azt a nagyfokú szerénységet, sőt öntúlbecsülést *Lombroso* szerint valamennyi jelentékeny embernél. A látszat ne vezessen bennünket félre. A szerénység formalitása igen sokszor elfedi a szerénységek lényegét. Lehet valaki kevésbé önhitt, mint II. Vilmos és a mellett látszólag nem kevésbé szerény, mint Darwin. Csakis a nem teljes objektivitás biztosíthatja a határozottságnak, az erélynek, az optimizmusnak, a kitartásnak, szóval az érvényesülés képességének azt a mennyiségét, a melyet minden jelentékenyebb alkotás megkövetel. S ez csaknem egyformán áll mindennemű jelentékenyebb alkotásra; a tett emberére talán nem kevésbé, mint a toll emberére, vagy a filozófusra. Nem tudnám elképzelni egy nagyobb filozófiai rendszer létrejövetelét egy jelentékeny mennyiségű elfogultság és szubjektív túlbecsülés nélkül. Itt is csak ez vihet túl a leküzdendő nehézségeken, csak ez békíthet ki az elkerülhetetlen hibákkal és ez fordíthatja el tekintetünket a kikerülhetetlen tökéletlenségektől, csak ez adhatja meg a szükséges lelkesedést és kitartást a munka elvégzésére. Csak a valóságosnál nagyobb képességben való hit biztosítja a tényleges képességek kifejtését, csak a lehetségesnél nagyobb eredményben való hit biztosítja a lehetséges eredmény legnagyobb fokát.

S a teljes objektivitáson egy bizonyos fokig túlmenő önértetnek ez a haszna a mindennapi cselekvésben épen úgy meg van, mint a nagyobb alkotásoknál.

Tehát nemcsak azt látjuk, hogy az erkölcsi szabály nem fejezi ki teljesen az igazságot, hanem még azt is, hogy az

igazság részben még épen ellentétben is van az erkölcsi szabályival.

Mindennek magyarázata pedig abban rejlik, a mit fentebb mondtunk. Az erkölcsi szabály a biológiai tényezők hatását olyképen igyekszik kiegészíteni, hogy az eredő czélszerű cselekvés legyen. Minthogy pedig az említett tényezők oly erősen hatnak, hogy minden körülmények között feltétlenül garantálják a szerénytelenségnek azt a fokát, a melyre szükség van, az erkölcsnek a legfeltétlenebbül az ellenkező irányban kell nyomást gyakorolnia, hogy a fölös önérzetből valamelyest megsemmisítsen.

Az altruizmus példája.

Az erkölcstannak az altruizmusra vonatkozó tanításai szolgáltatják felfogásunknak legékesebben szóló bizonyítékát. Egészen kétségtelen, hogy a különböző erkölcsstanoknak az altruizmusra vonatkozó parancsai nem fejezik ki a helyes, a czélszerű, a kívánatos cselekvést. Egy oly társadalom, a melynek tagjai úgy szeretnék felebarátjukat, mint saját magukat, feltétlenül elpusztulna. Spencer nagyon szépen fejti ki, hogy minden teremtésnek mindenekelőtt élnie kell, hogy cselekedhessek, s hogy ennél fogva mindazok a cselekedetek, a melyek az életfentartásra szolgálnak, fontosságban megelőzik az összes másnemű cselekedeteket. Vagyis az egoizmus az altruizmus elébe helyezendő. Ha mindenek előtt nem gondoskodnánk kellőképen magunkról, másokról való gondoskodásunk halálunkkal végződne s végül nem volna, a kivel szemben altruisták lehetnénk. Egy egészséges, erős emberekből álló társadalomban aránylag nagyobb lesz a boldogság és csak a kellő egoizmus tesz bennünket képessé az altruisztikus cselekvésre is.

Nyilvánvaló tehát, hogy az altruizmus nem feltétlenül, hanem csak bizonyos határok között helyes.

Mégis azt látjuk, hogy az uralkodó erkölcsi tanítások feltétlenül helytelenítik az egoizmust, az altruizmust ellenben feltétlenül dicsőítik, folyvást csak adakozásra, mások szeretetére, mások kímélésére, mások érdekeinek védelmére, önzetlenségre, sőt önfeláldozásra nógatnak, még a teljes önfeláldozást is helyesnek tanítják, jóllehet az — miként láttuk — nyilvánvalóan helytelen, ellenben arról soha semmit sem szólnak, hogy mily fokig legyünk önzők.

Az erkölcsi tanítás túlkövetelése itt is a determináló hatásban leli magyarázatát.

Szervezetünk az egoisztikus cselekvést csaknem feltétlenül biztosítja. Nagyon csekély a veszély, hogy valaki minden erkölcsi behatás nélkül, tisztán fiziológiai alapon annyira önfeláldozó legyen, hogy egoizmusának kívánatos mértéke is veszélyben forogjon. Vannak ugyan az altruisztikus cselekvésnek is szervi garanciái. Az anyai szeretet igen nagy részben nemcsak erkölcsi, hanem szervezeti biztosítékokon is nyugszik. A szimpátia, a másokkal való együttérzés is fiziológiai jelenség. Mások fájdalmának látása nekünk is fájdalmas. Az altruizmus szervezeti alapjai azonban elenyészően csekélyek azokhoz a testünkben adott tényezőkhöz képest, a melyek egoisztikus cselekvésre készítenek.

Az erkölcsnek tehát az egoizmus szükségességével egyáltalában nem kell törődnie. Arról eléggé gondoskodva van. Ellenben a legerősebben kell az altruizmust prédikálnia, ha azt akarja, hogy az egoizmust csak némi csekély mértékben is sikerüljön ellensúlyoznia. Az erkölcsnek tehát a tényleg célszerű cselekvés irányával szemben a legellentétebb irányban a legnagyobb nyomatókkal kell hatnia, hogy csak némi altruizmust is sikerüljön létrehoznia.

A mit az erkölcs az altruizmusra vonatkozólag tanít, az semmi igényt sem tart az igazságra és a célszerűségre, az csakis hatásában, mint cselekvésünket determináló momentum célszerű. Egészen hasonlóan vagyunk az erkölcsnek a nemi életre és sok minden egyébre vonatkozó tanításaival. De fölösleges fáradság volna mindezekben külön-külön végigmenni. A felhozott példák is megvilágítják, hogy az erkölcsi szabályok nagy része nem a helyes cselekvést hirdeti, hanem hogy bennünket a helyes cselekvésre befolyásol és hogy e célból mint a cselekvésünket meghatározó erőparallelogramma egyik oldala a közreható többi erőket olyképen igyekszik kiegészíteni, hogy eredőjük a helyes cselekvés legyen.

Az erkölcs egyéni relativitása és az átlag-erkölcs áldozatai.

A mondottakból folyik, hogy az erkölcs ezt a determináló szerepét csak egy átlag-természet alapul vételével oldhatja meg és hogy csakis ott töltheti be feladatát, a hol ez az átlag-természet tényleg meg van. A hol azok a tényezők, a melyeket az erkölcs ellensúlyozni akar, a normálisnál erősebbek vagy gyengébbek, ott az erkölcs vagy nem elég erős eszköz, vagy pedig túlerős eszköz. A hol in concreto nincsenek meg azok a

többi tényezők, a melyeket az illető erkölcsi szabály feltételez, ott ez a szabály nem is lesz czélszerű kiegészítője a közreható tényezőknek. Ha akár a szervezet, akár valamely más tényező az átlagosnál fokozottabb mértékben hat a kívánatostól eltérő cselekvésre, akkor az erkölcs elégtelen eszköz. Ez az eset egyébként nagyon gyakori a teljes normalitás mellett is. Egyéb tényezők ugyanis oly erősen hatnak ellenkező irányban, hogy a legtúlzóbb erkölcs is gyenge ahhoz, hogy a kívánatos cselekvésre determináljon. Ezek az esetek eléggé ismeretesek.

Sokkal kevesebb figyelemben részesültek ellenben azok az esetek, a melyekben a cselekvő szervezete az átlagosnál gyengébben hat az erkölcsösei ellenkező irányban, a midőn tehát maga a szervezet a rendesnél közelebb hozza a cselekvőt a kívánatos cselekvéshez, vagy a midőn nem a cselekvő szervezete, hanem egyéb közreható tényezők hatnak a szokottnál erősebben az erkölcsös cselekvés irányában.

Ilyenkor oly tünet keletkezik, a melylyel nagyon keveset foglalkoztak, a *túlerkölcös cselekvés* tünete, vagyis az a cselekvés, a mely ugyan a rendesnél jobban megfelel az erkölcsi szabálynak, de a mely épen ezért távolabb áll a kívánatos, a czélszerű cselekvéstől. Az erőparallelogrammának erkölcsi oldala itt is változatlanul hat, jóllehet a többi oldal a szokottnál csekélyebb erőt képvisel, itt is helytelen eredőnek kell tehát létre jönnie.

Jaj annak, a kiben nincsen meg az érvényesülni vágyó önérzet kellő mértéke, a kiben nincsen meg a tényleges erőn túlmenő bizalom, az önhittségnek átlagos mennyisége és a ki azért mégis nagy mértékben ki volt téve a feltétlen szerénységet prédikáló erkölcsstan behatásának. Az ilyennek cselekvése az uralkodó erkölcs befolyása alatt a czélszerűn alul fog maradni. Neki e részben vagy semminő erkölcsi ellensúlyozásra nem volna szüksége, avagy ha nagyon félénk és bátortalan, még épen ellenkező irányú, bátorító, edző, biztató erkölcsre volna szüksége.

Hogy ez mennyire így van, mindenki tapasztalhatta, a kinek olyan gyermeke vagy barátja van, a kiben a rendesnél kevesebb van meg a normális önérzetet és önbizalmat gerjesztő biológiai és pszichológiai tényezőkből, a ki erejét alábecsüli, a ki munkáját nem látja elég fontosnak, vagy elég eredményesnek, a ki állandóan túlsötéten lát, az akadályokat túlnagyoknak nézi. Mindaz, a ki egy ilyen a rendesnél elfogulatlanabb, vagy épen az ellenkező irányban elfogult leiekbe eléggé bepillantott, az méltányolni tudja az erkölcs determináló szerepéről itt elmon-

dottakat. Egy ilyen embernek nem szerénységet, nem objektivitást, hanem elfogultságot, önbizalmat, önhittséget, egyéniségének túlbecsülését kell prédikálni. Ilyen embernek azt kell hajtani: Tartsd helyesnek saját véleményedet; ne törődj másokkal; arra igyekezz, hogy az történjék, a mit te akarsz; cselekedj, nyilatkozz bátran; légy határozott; éld ki bátran a saját életedet, a saját egyéniségedet. Nem azt mondjuk neki, légy jó és igazságos, hanem azt, hogy légy kíméletlen és erős.

Ide tartoznak a remeték, a flagellánsok, s az erkölcs szó szerint való követésének azok az áldozatai, a kik igazabbak, jobbak, becsületesebbek embertársaiknál, de a kik élethetlenebbek, ügyetlenebbek, a kikben nincsen meg a hazugságnak, a furfangnak s a megalkuvásnak az a mennyisége, a melyet az eredményes, a saját magunkra és másokra nézve hasznos élet megkövetel.

Az erkölcsnek ideálja az individualizált erkölcs volna, a mely nem átlag-tulajdonságokkal, hanem tényleges egyéni sajátosságokkal dolgoznék. Az élet természetesen nem tudja megvalósítani ezt az ideált. Azonban egy a mainál fejlettebb és tudományosabb gyermeknevelés feltétlenül az erkölcsi nevelésnek is messzemenő individualizációját fogja magával hozni. Ez a követelmény szükségképeni folyománya az erkölcs relativitásának, annak az egyéni relativitásnak, a melyet kifejtettünk. Mert nem elég az erkölcsnek népek és korok szerinti viszonylagosságát felismerni és a népek meg korok határain belül az erkölcs abszolút voltában hinni. Az erkölcs relativitása népeken és korszakokon belül tovább megy le egészen az egyéniig. S miként ma már lehetetlennek tartjuk a minden idők és népek számára egyenlő erkölcs ideálját, ép oly helytelen a különböző szervezetű emberek részére azonos erkölcs. Ez a dogmatizmus ép oly helytelen, mint amaz. Ezt a dogmatizmust pedig nem kerülhetjük el mindaddig, a míg fel nem ismerjük, hogy az erkölcsnek nagy része nem fejez ki igazságot, a míg fel nem ismerjük az erkölcs determináló célzatát, a míg be nem látjuk, hogy az előírással cselekvés rendszerint nem azonos a kívánatos cselekvéssel.

A névleges és a tényleges erkölcs.

Sűrűn ismétlődő megfigyelése úgy az ethika és a lélektan művelőinek, mint az irodalom embereinek, hogy az emberek az erkölcsi parancsok nagy részét nem tartják meg. *Spencer Herbert*-nél állandóan ismétlődő tanítás, hogy kétféle erkölcsi

kódexünk van: egy névleges és egy tényleges, az egyiket valljuk, a másikat követjük. *Pikler Gyula* is állandóan megkülönbözteti az emberi cselekvés vallott elveit a tényleges cselekvés igazi elveitől.

Ez a megfigyelés magában véve igen helyes, de helytelenek e jelenség különböző magyarázatai, a melyek bírálatába ezúttal nem bocsátkozhatunk.

Az itt kifejtett alapfelfogás megmagyarázza, hogy miért *kell* cselekvésünknek az erkölcsi parancsok nagy részétől eltérnie. Azért, mert azok nagy része nem is arra való, hogy követtessék, nem is az a céljuk, hogy megtartassanak. A névleges kódex egy nagy részének éppen az a célja, hogy létrehozza azt, a mit Spencer — helytelenül — tényleges kódexnek nevez. Tényleges cselekvésünk nem kódex. Az abban kifejezésre jutó elveket nem valljuk, hanem azokat éppen ellenkezőleg tagadni szoktuk. Nem is vagyunk velük egészen tisztában, mert azok bevallott elveinknek és egyéb determináló tényezőknek nagy részt nem öntudatos eredői.

Csakis, ha az erkölcs determináló célzatát felismertük, érthetjük meg, hogy az emberek éppen akkor járnak el helyesen, a mikor az erkölcsi szabályok egy részét nem követik teljesen. Soha sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy erkölcstelen cselekvés alatt nem szabad egyszerűen az erkölcstől eltérő cselekvést értenünk, mert hiszen alapfelfogásunk szerint magának az erkölcsnek célja is az erkölcsi szabálytól némileg eltérő cselekvés. Erkölcstelennek tehát csakis a cselekvést szabad tekintenünk, a mely az erkölcsi szabálytól jobban eltér, mint a hogy azt az erkölcs maga is célba vette.

A tényleges és a névleges erkölcs különbsége tehát egyáltalában nem az emberek rosszaságából vagy tökéletlenségéből, hanem az erkölcsnek legsajátosabb természetéből folyik.

Az erkölcs tehát nem is az igazi ideál. Csak azért kell törekednünk az erkölcs követelte ideálra, hogy elérhessük az igazi ideált. *Tolstoj* ebből valamit felismer, de nem ismeri fel belőle azt, a mi éppen a lényeges. *Tolstoj* belátja a *Kreutzer-szonáta* végszavában, hogy az erkölcsnek nem szabad megvalósítható parancsokat szabnia, hanem megvalósíthatatlan ideált kell kitűznie. Éppen ebben látja *Tolstoj* a keresztény vallásnak más vallásoktól való különbségét. Ez a különbség szerinte nem a követelmények különbözőségében rejlik, hanem az útmutatás módszerének a különböző voltában. A keresztény vallás — úgy-

mond *Tolstoj* — mindig elérhetetlen tökéletességre utal és ezzel a módszerrel igazolja *Tolstoj* a maga erkölcsi tanításait is. Elismeri, hogy lehetetlenséget követel a *Kreutzer-szonátá*-ban, de azt tartja, hogy ez nem hiba, mint sokan hiszik, hanem ellenkezőleg előny. Íme, *Tolstoj*, a morál nagy praktikusa megérezte a hatás titkát és belátta az igazságnak azt a felét, a melyre gyakorlati eredmények eléréséhez szüksége volt. De *Tolstoj*, az igen gyarló theoretikus az igazságnak ezen az egyik felén túl nem is tudott eljutni. Hogy ez az elérhetetlen — különben is csak *normális körülmények közt* elérhetetlen — mintakép, nem is az igazi ideál, hanem egyszerűen csak eszköz, — hogy ez a mintakép, mihelyest rendellenes körülmények következtében megvalósul, azonnal borzasztó torzképpé válik, ezt már nem ismerte fel *Tolstoj*.

Erkölcstan és erkölcs.

Teljes félreértés volna az itt kifejtettekben az erkölcs szükségességének vagy czélszerűségének tagadását látni. Sőt épen ellenkezőleg, felfogásunk az erkölcs szükségességének csak újabb bizonyítéka. Nyilvánvaló, hogy az erkölcsnek, illetőleg szabatosabban: az erkölcsi szabályok egy részének ilyenén felfogása a hasznossági iskola keretében mozog, annak csak egy minősítését tartalmazza és csak abban különbözik tőle, hogy míg az utilitarius ethikusok szerint az erkölcs a czélszerű cselekvést hirdeti, addig szerintünk a czélszerűség nem jut kifejezésre az erkölcs tanításaiban, hanem csak azok hatásában rejlik.

Mindazonáltal az itt kifejtett elvek bizonyára sokak előtt veszedelmeseknek, sőt egyenesen erkölcsteleneknek fognak tetszeni. Ezzel a felfogással szemben ki kell emelni az erkölcs és az erkölcs tudománya közötti különbséget. Az erkölcs cselekvési szabályokat, parancsokat és tilalmakat tartalmaz. Az ethika pedig az a tudomány, a mely e parancsokkal és tilalmakkal foglalkozik. Ez a különbség teljesen megfelel a pozitív jog és a jogfilozófia között fennálló különbségnek. Az ethika maga nem állít fel parancsokat és tilalmakat, hanem csak azt kutatja, hogy honnan erednek, miként jönnek létre, miként hatnak, miként változnak, miktől függenek ezek a parancsok és tilalmak. Ha az erkölcstan gyakorlati erkölcsöt prédikál, akkor egészen ugyanabba a hibába esik, mint a jogfilozófia, a midőn természetjoggá kövesül. Az ethika elve: je n'oppose rien, je ne propose rien, J'expose. Az ethika befolyása ezekre a parancsokra és tilal-

makra nem közvetlen, hanem csak oly közvetett, mint bármely más tudományé. Az etikáknak azonban rendes hibájuk, hogy erkölcsöt akarnak prédikálni és hogy mennyire hajótörést kell szenvedniök ezen a törekvésen, az legvilágosabban akkor tűnik ki, ha meggondoljuk, hogy az erkölcs legnagyobb részének nem célja igazságokat kifejezni, hanem célszerű eljárásra determinálni. Az etikának célja pedig a determináló szabályokra vonatkozó igazságokat kifejezni. Világos, hogy ez a két feladat sohasem találkozhatnak.

Még Spencer sem ment e félszogségtől. Nem elégedett meg azzal a világossággal, a melyet az erkölcsi szabályok eredetére, céljára, hatására és fejlődésére vetett, hanem tovább menve a helyes erkölcsi szabályokat is meg akarta állapítani. S míg a nála kisebb szellemek e fonák törekvésben rendesen moralistákká válnak s elvesztik a tudományos összefüggések fonalát, addig az ő éles és szigorúan természettudományi elméje a tudományos szempontot ugyan nem tévesztette el, de viszont nem engedte őt moralistává átalakulni. A hol praktikus morált akar nyújtani, rendszerint csak diaetetikát ír; célszerű egészségügyi és másféle magatartást ajánl. Az ő példája igen jól mutatja, hogy az életrend még nem erkölcs és hogy — jóllehet az erkölcs célszerű — nem mindaz, a mi célszerű cselekvési szabály, egyúttal erkölcs.

Még kifejezetten is ismételjük, hogy a túlzó erkölcs nem meríti ki az erkölcs egész tartalmát és hogy oly erkölcsi tételek is vannak, a melyek egyenesen a helyes, a célszerű cselekvést fejezik ki. Ha teszem p. o. a célszerű cselekvés nem tűr meg fokozást, akkor az erkölcs nem folyamodhatik a túlkövetelés eszközéhez. A nagy önhittsége hajló embernek mondhatom, hogy légy szerény, e helyett, hogy légy mérsékelt önhitt; de már a tolvajlásra hajlónak nem mondhatok egyebet, mint hogy ne lopj. Ily esetekben a túlkövetelés eszköze helyett másféle biztosítékokhoz kell folyamodni.

Egészen helytelennek tartanok tehát, ha valaki az egész erkölcsant a túlkövetelések alapjára akarná helyezni, de viszont azt tartjuk, hogy az erkölcsnek egy igen nagy területét mindaddig teljesen félre fogják érteni, a míg az erkölcs túlkövetéseinek szerepe kellő figyelemben nem részesül.

A czélszerűség az igazság mezében.

És itt eljutottunk egy nagy kérdéshez, a mely bizonyára már régen az olvasó ajkán van és a melynek megérintése nélkül még ez a vázlatos eszmemenet is túlságosan hézagos maradna.

Ki az, a ki a túlzás szükséges mértékét kiszámítja? Ki mérlegeli cselekvéseink minden rejtett rugóját, hogy azután a megfelelő irányú és intenzitású erkölcsi tanítást megtalálja? A nagy vallásalapítók és erkölcs reformátorok vajjon így jártak-e el? Jézus Krisztus kiszámította volna a gonoszság és az önzés testi stimulusainak hatását és úgy jutott volna rá az önmegettagadás, az önfeláldozás abszolút tanának szükségességére, ezért tanította volna a test megvetését, a test vágyainak bűnös voltát? Avagy a vadak javas-embere felállítja-e a helyes cselekvés erőparallelogrammáját és így számítja e ki, hogy a helyes cselekvés eredője micsoda erkölcsöt kíván? Így tett-e Mózes vagy Mohamed, vagy Buddha?

Bizonyára nem. De mi marad meg akkor az erkölcs túlkövetelései tanából? s mi marad meg — tehetjük hozzá — az egész hasznossági erkölcsstanból?

Szerintünk azok az utilista ethikusok, a kik az erkölcs hasznosságának öntudatos, világos belátásában hisznek, e részben tévednek. Miként a szomjas ember az ivás czélszerű cselekedetét elvégzi a nélkül, hogy ennek a czélszerűségnek fiziológiai, mechanikai és kémiai mivoltával tisztában lennie szükséges volna, úgy egyéb cselekedeteink is czélszerűek lehetnek a nélkül, hogy e czélszerűségnek szabatos okozati lánczolatáról tudomásunk volna.

Tolstojnak, ennek az — ismétlem — bámulatos gyakorlati érzékű moralistának, a ki utolérhetetlen művészetét is a gyakorlati erkölcs szolgálatába állította, *Az én gyanúsom* című könyvében felette becses és nagyérdekű adalékokat találunk arra nézve, hogy milyen az a lélektani folyamat, a mely hitünk czélszerűségére vezet. Tolstoj kitűnő vizsgálati objektum, mert rossz theoretikus, nevezetesen nagyon fogyatékos logikájú ember lévén, olyképen tárja elének lelki világát és eszméinek fejlődését, hogy finom megfigyelései és őszintesége daczára semmit sem képes meglátni azokból a tényleges okokból, a melyek az általa leírt lelkiállapotok mögött rejlenek, s így rendkívül érdekes önleírását nem homályosítja meg semmiféle tudományos elmélet,

semmiféle elméleti tendenzia. Könyvéből az őt jellemző plaszticitással tűnik ki, hogy miként vezette őt az emberi indulatok megfigyelése ezeket az indulatokat negáló erkölcsi elvekre, hogy miként tudta ő megtalálni a célszerűt és a mellett mégis azt hinni, hogy az igazat találta meg.

De még ő nála is jobb példa *Nietzsche*, ez a szárnyaszegett, beteg fanatikusa az erőnek és az egészségnek. Mert míg Tolstoj erkölcsé az uralkodó erkölccsel egy irányban halad, addig a Nietzscheé teljes ellentétben van vele és ennélfogva szembeötlőbb, rikítóbb példa.

Ki ne tapasztalta volna magán vagy másokon a neurasthenikusok csodálatát az aczélos, ruganyos erő iránt? Minden filozófáló neurasthenikus moráljában van egy kis nietzscheizmus. Spencer gyönyörű fejtegetései a *Principles of Ethics*-ben az egészséges ember boldogságáról és boldogító képességéről kétségtelenül e rovatba tartoznak. Talán különösnek tetszhetik, ha Spencerben az altruizmus filozófusában a nietzscheizmus némi csiráját vélem felfedezhetni. Azonban mégis így van. Az ő nagy mérséklete és természettudományi szigorúsága azonban — miként említettem — nem engedték őt gyakorlati moralistává válni és józan diaetetikussá tették őt, valahányszor gyakorlati igyekezett lenni. Így neurastheniájából fakadó rajongása az egészségért, a nyugodt és ruganyos erőért csak a *pihenés erkölcsösségének* és a *túlszorgalom erkölcstelenségének* megírására vezették őt. (Szintén egészen érdekes jelenségek e tanulmány szempontjából.)

Ellenben a végletekig neurasthenikus és teljesen fegyelmezetlen és mérsékeletlen *Nietzsche*, a ki minél tehetlenebb és betegebb lett, annál vadabban rajongott az ő napóleoni ideáljáért, izzó gyűlöletre gerjedt mind az iránt, a mi beteg, a mi lágú és hajlékony. Sokkal szubjektívebb volt, semhogy megláthatta volna, hogy az emberek mily nagy mértékben megfelelnek az ő ideáljának és hogy ennélfogva mily kevés szükségük van az ő ideáljára. Nem vette észre, hogy az emberek mennyire ridegek, kegyetlenek és kemények. Ő neki csak a gerincztelen puhányok, az erőtelen, akarattalan, áradozó, erényes lágyság számára volt szeme és vad gyűlölettel átkozta azt a krisztusi morált, a mely mind ezt hirdeti. Azt írja egy, a napokban megjelent, hátrahagyott művében: »Ich habe das Glück, nach ganzen Jahrtausenden der Verirrung und Verwirrung den Weg wiedergefunden zu haben, der zu

einem Ja und einem Nein führt. *Ich lehre das Nein zu Allem, was schwach macht, was erschöpft. Ich lehre das Ja zu Allem, was stärkt, was Kraft aufspeichert, was das Gefühl der Kraft rechtfertigt.* Man hat weder das Eine noch das Andere bisher gelehrt; man hat Tugend, Entselbstung, Mitleiden, man hat Verneinung des Lebens gelehrt. Dies Alles sind Werthe des Erschöpften... Man soll das Verhängnis in Ehren halten, das Verhängnis, das zum Schwachen sagt: »Geh' zu Grunde«... Die Tugend ist unser grosses Misverständnis.« Könyvének címe *Der Wille zur Macht* is ezt a gondolatot fejezi ki.

Nietzsche közel jutott az igazsághoz és nagyon közel jutott az élethez. Míg őt a lágy erény elleni gyűlölet meg undor s a kíméletlen erő csodálata emésztette, addig körülötte a nagy világegyetemben víz felett és víz alatt földön és föld felett szüntelenül és csaknem azzal az önző kíméletlenséggel folyt a létért való küzdelem, a hogyan azt a szegény beteg követelte. Az a küzdelem zajlott körülötte, amelynek mottója: *Der Wille zur Macht*. Ennek [a küzdelemnek a zaja] czáfolja meg *Nietzschei* Ez teszi az ő erkölcsét rossz erkölcsé.

Ebből az egy szempontból, természetesen nem érthetjük meg az egész *Nietzscht*. Azt hisszük azonban, hogy jelentős nyom annak megértésére, a mi benne a leglényegesebb és egyszerűs mind jó illusztrációja annak, mint jó létre a czélszerű tanítás abban a hitben, hogy az az igaz tanítás. Ebben a példában látom én legjobb magyarázatát annak, hogy a keményeknek miért oly lágy az erényük és hogyan hordhatják az alapjában véve mégis csak gonoszszívű emberek ajkukon állandóan a jóság ígét.

Dr. Somló Bódog.